

ПРВИ УЦБЕНИК И ПРОГРАМ ДРЖАВНОГ И МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА И КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА У БЕОГРАДСКОЈ ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ КАРАЂОРЂЕВОГ ДОБА

Београдска Велика школа, коју је основао професор Иван Југовић а отворио свечаним говором Доситеј Обрадовић 31. августа (по старом календару) 1808. године, била је школа чији је циљ био спремање чиновничког кадра за административне, политичке, судске и друге послове у држави која се стварала. У њу су примани одраслији младићи који су већ знали да читају и пишу; у њој су предавани ови предмети: историја, земљопис, рачуница, немачки језик, стилистика, статистика, државно право, међународно право, кривични поступак, крокирање, моралне поуке, црквено појање, војно вежбање. Школа је трајала три године и имала три разреда. За предавања професори су или преводили пригодне уџбенике са страног језика, или сами правили компилације из туђих уџбеника, па их онда ученицима, који су то записивали, диктирали и затим им опширније објашњавали усмено. Разуме се, из свих тих предмета давани су мање-више општи и основни појмови, који су после били разрађивани. Занимљиво је и од интереса за историју развика наставе у ослобођеној Србији знати какву су материју давали ученицима с обзиром на њихово дотадање врло скучено учење и оскудно школовање. На жалост, нису нам сачувани ти први уџбеници, али нам је познат програм појединих предмета, па из тога можемо закључити и о обиму и о висини саме наставе. Нас овде интересује програм из правних предмета; о другим предметима писали смо на другом месту.

У Народној библиотеци у Београду, која је 1941. године изгорела до темеља услед немачког бомбардовања, чувао се један рукопис, под бр. 248, са називом *Наставленија Права Државнога*. Са стране је доцније било додато: „Штудије из Велике Школе београдске Карађорђевог времена“. Овај рукопис имао је 35,5 листова старинске беличасте хартије, ширине обичних писаћих табак, и дужине нешто мање. Рукопис је леп и читак. „Најважнија му је особина да у њему нема ни њ (дебелог јера) ни њ (танког јера)“. То би био претеча Вукове реформе. Рукопис је имао у рукама Андра Гавриловић, професор књижевности и историје, па га је делимично преписао и објавио у својој књизи: „Београдска Велика Школа 1808—1813“ — Београд, 1902, и тако се бар донекле данас о њему зна. Служећи се том књигом, ми хоћемо, приликом 150-годишњице оснивања те Велике школе, да на овом месту прикажемо каква је била прва настава из правних наука у тој првој вишој школи пре 150 година.

Државно и међународно право као и кривични поступак предавани су у трећој години, пошто су пре тога у првој и другој години предавани: општа историја, општи земљопис и географично-статистичка историја појединих европских земаља и морална наука, поред неких других предмета.

Најпре ћемо навести преглед садржине, а потом и саму садржину тих „штудија“. Тај програм био је написан на српскословенском језику, који смо ми овде подесили на данашњи, мења-

јући местимично ред речи ради боље јасности.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ

I. ДЕО — ДРЖАВНО ПРАВО

I. ОДСЕК — О ВРХОВНОЈ ВЛАСТИ

А. Својства владоца

Б. Права владоца:

1. Право издавања закона:
 - а) подела закона
 - б) начин састављања закона
 - в) шта се тражи од закона.
2. Право врховног надзора или полиције:
 - а) чување реда
 - б) подизање привреде
 - в) просвета, култура и васпитање
 - г) увећање становништа.
3. Право извршне власти.
 - а) право на војну силу
 - б) право територијално
 - в) право судијско
 - г) право на кажњавање
 - д) право које се тиче добара и награда
 - ђ) о јавним службама.

4. Право у погледу вере

В. Дужности владоца

II. ОДСЕК — О ДУЖНОСТИМА ПОДАНИКА

- а) опште дужности
- б) појединачне дужности (*свештеника, учитеља, саветника, војних чиновника, простих војника, судија, благајника, посланика*).

ДОДАТАК — ОБЈАШЊЕЊА О РАЗНИМ НАЧИНИМА УПРАВЉАЊА

1. Прост начин управљања
 - а) управа народа (демократија)
 - б) управа бољара (аристократија)
 - в) самодржавље (монархија).

2. Мешовити начин управе

II. ДЕО — ОПШТЕ ПРАВО НАРОДА

1. о равноправности народа
2. о хуманости народа
3. о справедливости народа
4. о међународном праву односно имања и својине
5. о уговорима и савезима
6. о посланствима
7. о справедливости међу народима за време рата
8. о оном што је дозвољено против непријатеља
9. о закључењу мира.

То је био програм, а садржина тих „штудија“, не упуштајући се у њихово подробније објашњавање и рашчлањавање, изгледа овако:

У Уводу се најпре вели:

„Сама нас природа учи, као што смо у Историји већ рекли, да је намера Божја при стварању човека била да људи треба да воде међусобни дружеван и слободан живот; зато су се људи од самог почетка скупљали у друштва. Прва су друштва била домаћа: људи који су били из једног племена живели су заједно. У сваком оваквом друштву била је општа дужност свију чланова уклањати удруженом снагом опште опасности. Но, многи оцеви, не могући имати толику фамилију, која би могла сваку опасност отклонити, морали су по нужди тражити помоћ других отаца и обећавати им узајамно помагање. Отуда се родио одбранбени савез међу многим фамилијама, чији начелници (оци) бејаху један од другог независни. Последница ове независности била је да су неки ревностно давали помоћ или прописивали други начин поступања и сједињавали се са општим противницима. Видећи да овим начином не могу своја добра не само умножити но и сачувати, то јест имати безопасност, људи су желели учинити да се сви начелници, који су састављали оно веће друштво, тешње

сједине и да драговољно, једнако и благовремено, употребе своје силе на општу одбрану. Најбоље средство за достигнуће своје жеље изгледало им је то, да сваки члан удружења понаособ буде вољан и слободан, но сви скупа да буду потчињени општој власти, која ће вољу и дела целог друштва управљати ка достигнућу општег циља. И тако посташе „државе“.

Одмах после тога Увода долази питање: „Шта је држава?“, па се одговара: „Држава је, дакле, драговољно уједињење слободних људи под једну општу власт или под једну општу управу, створену ради сигурности“.

После тога следује кратка напомена о томе, коме може бити дана та власт: једном или „многим отменим лицима“.

Затим се расправља питање: „Шта је циљ државе?“ — На то се одговара: „Циљ државе састоји се из два дела: сигурности унутрашње и сигурности спољашње. Дакле, и ова наша наука имаће два главна дела. Први ће нас учити шта имамо радити, да би постигли унутрашњу сигурност, а други се односи на спољашњу сигурност. Оно прво назива се Право Државе, а оно друго зове се Опште Право Народа, које нас учи да познамо наша права и дужности према другим народима, те да чувајући ове, лакше постигнемо општи циљ“.¹

*

После Увода излаже се подробније садржина саме наставе и то овим редом:²

I. ДЕО — ПРАВО ДРЖАВЕ

I. ОДСЕК — О ВРХОВНОЈ ВЛАСТИ

Најпре долази овај општи појам: „Началство (поглаварство, старешинство, управа, власт) је таква власт која има пуно право управљања умним стварима ка општем циљу, и то по свом разуму. Будући пак да се држава без поглаварства не може појмити, то следује да се грађанско старешинство (власт) састоји у томе, да по својој вољи упућује поступке свију поданика ка општој сигурности. Сва условна удру-

жења, ма колико их било, укључена су у Државно удружење као делови који га састављају. Између свију, дакле, удружења највеће је Државно, па дакле и Државни поглавар мора бити највећи над свим грађанским властима, и као таквом њему се даје титула Величанство“.

После кратког објашњења набрајају се:

A. Својства величанства (владаоца)

Таквих својстава има шест: 1) у њему је највиша власт, 2) на све се простире, 3) јединствена је (тј. не може у једној земљи бити два владоца), 4) неразделима је (тј. ни он без државе ни држава без њега), 5) једнакост према владоцу ма које друге државе, као и једнакост једне (макар и мале) народности према другој (макар и најсилнијој) народности, и најзад, 6) оно је свето... „јер је Величанство наређено од самог Бога“: „Није власт, ако није од Бога, дакле, вређајући Величанство вређа се Бог“.

Онај који „началствује“ (тј. који је на челу државе) има и права, зато долази одељак:

B. Права врховног поглавара (владаоца, вожда)

Та се права деле на двоје: на „унутрашња“ и „спољашња“, јер и сигурност, која је циљ државе, јесте двојака. Међутим, „оба ова реда могу се довести на три врсте“. А те су:

1. Право законодавства

Најпре долази питање: „Шта је грађански закон?“ — На то се одговара: „Грађански закон у правом смислу је воља врховне власти, довољно јасно изражена, да се поданици (грађани) имају по њој управљати у својим поступцима“. Према томе су за Грађански закон преко потребни: а) воља „врховне“ власти, б) да она буде „довољно тачно“ изречена, в) да је она „зато и дата да се поданици по њој владају“. Одмах за-

тим долази додатак: „Ако не буде једног од ова три чиниоца, онда то није Грађански закон“.

Затим долази тумачење тих трију тачака.

„Поглавар“ мора имати власт издавања закона, да би се сви људи упутили државном циљу, јер се многи баве само о себи, а „поглавар“ мисли искључиво о држави.

а) *Подела закона*

Закони су „јестествени“ (природни) и „положителни“ (политички, друштвени). Онда се у примерима казује какви су једни а какви други; ове друге треба уредити према првима. — „Положителни“ су, каже се даље, „општенародни и посебни, тј. за цео народ или понаособ за појединце. „И ови су једни грађански а други кривични“.

б) *Начин састављања закона*

Треба пре свега добро познавати прилике државе, а за то опет ваља имати добре саветнике.

в) *Шта се тражи од закона?*

То су ових седам ствари: 1) да забрањује само оно што је од опште штете или макар и понеком члану; 2) да је сваком грађанину јасно да му је најбоље у државној заштити; 3) да су закони према природи народа; 4) да су написани на народном језику, а ако је у држави више језика, онда на свима; 5) да су написани кратко, јасно и разумљиво; 6) да је што мање закона на броју; 7) „сви закони, који имају остати за свагда, да се напишу уједно; таква збирка закона уједно написана назива се законик“.

2. *Право врховног надзора или полиције*

Ово право припада владоцу, јер је његова дужност да чува од штете опште ствари; он их не може чувати, док не зна шта бива, а то не може знати, док све не контролише. Он контролише све: и мања удружења и појединце; ожењене контролише да живе са женама лепо ради васпитања деце; контролише беспосличаре, пол и старост,

занимање, газде и слуге и њихове односе. Он контролише и сваки збор, па одобрава или спречава удруживање.

То се право назива „полиција“ или „благочиније“ (добар ред).

Дужности полиције су тројаке: „неуредне ствари“, „корисне ствари“ и „ствари које служе за спокојство и весеље“. Прве су на пример: чување друмова, уредити гашење пожара, спремање лекара, одређивање мера и мерила, установљење болница, старање о ковању новца; друге су: унапређење земљорадње, испитивање способности државе и њихово развијање, забрана некорисних радњи, недопуштање сувишног увећавања једног реда занатлија; треће су: развијање наука, школа, штампарија и књижара, васпитавање сиромашних, умножавање богатства поданика забраном штетних навика.

Из права полиције излази да је потребно имати што више народа, дакле: „Владалац може наградити оца многе деце а нежењене кажњавати“, да би их приморао на женидбу.

3. *Право извршне власти*

То је важно право владоца, јер зашто би он издавао законе, кад их не би испуњавао. Ту долази прво: право рата, савеза итд., о чему се говори у другом делу ове науке (тј. у међународном праву); друго је територијално право, треће је судско, а четврто је право кажњавања и право које се односи на добра и награде.

У праву оружја говори се о употреби војске, њеном држању, војном закону итд., па се, даље, силом тога права може заповедати, „да нико сокаком ноћу без свеће не иде“, да нико оружје како му драго не носи, да дућанције отров без одобрења власти не продају.

У праву „територије“ каже се: „Територија државе је онај део земље који нека држава притежава. Право територије састоји се у томе, да нико који се налази у држави не може радити против закона; то је дакле Одречно Право“.

На треће место долази судска власт, о којој се говори у доцнијим лекцијама.

На четвртном су месту казне, где се поглавито одговара на питање: „Откуда је почетак казни?“ — па се одговара: „казна је за нарушиоце закона, па отуда и произилази, иначе је неправедна“. Она је право владоца, који може „некога јавно обезчестити, прогнати и лишити живота, ако иначе напред речени циљ није постигнут“, а тај циљ казне гласи: „Казне служе за чување и одржавање доброг стања и мира државе“.

На последњем, петом, питању застаје се најдуже. Добра су или општа или посебна. Владоцу се дају двојака добра: добра за њега лично са његовом породицом и добра за државу као целину, тј. она из којих се држава издржава. Нарочито се застаје код питања: „Има ли владалац право над добрима приватних појединаца?“ Одговор гласи: „Треба мотрити да ли су општа добра државе довољна за опште користи и потребе или нису; ако јесу, владалац нема права на добра приватних појединаца. Но, ако ова општа добра не стижу, онда може у таквом случају располагати по својој вољи и приватним имањима“. Али у том случају не треба узети више него што је потребно; с престанком потребе престаје и то право; узимати треба сразмерно, према имовном стању, јер иначе „може се догодити да се једном узме и оно што му је нужно и без чега не може бити, а другоме остаје и оно што му је корисно или сасвим излишно“. Овде реч нужно представља потребу првога реда, корисно представља намирнице развијенијег живота, а излишно представља луксуз. И у начину онога што се узима треба да има сразмере: излишнога узимати највише, кориснога мање, а нужнога најмање.

Ако се то право врши над добрима (имањем), онда се зове „влада превосходна“ а над лицима „господствовање превосходно“. У првом случају набрајају се у шест тачака примери употребе таквога права. Сви су примери узети из ратних прилика. У другом се случају казује у три тачке шта владалац може чинити. И ту су искључиво ратни случајеви. Ово се такозвано „право превосходно“ може употребити само у крај-

њој невољи. Али по свршетку свега ваља свакоме штету надокнадити; није позван појединац да сам чини оно што је задатак целе државе.

У вези са свим тим је и питање о „звању“ (служби). „Звање или служба је оно стање у коме је неко обавезан да успешно отправља поверене му послове“. Службе су јавне или приватне. „Давање службе је право владоца, а он ће га давати у првом реду домаћим синовима поред осталог и зато, што домаћи синови по својој природи морају волети своју домовину, а из ове љубави следе да ће они верно отаџбини или владоцу служити, тј. слогу, јединство, споразум и љубав међу собом чувати и неговати, па дакле и додељено им звање тачније отправљати него ли странци. Из тога следе да и сви послови државе морају тећи уредније“. Али се одмах затим додаје: „Велим својима, но треба знати ко су ти своји. Да ли само они који су рођени у отаџбини? — Одговор: не само они него су своји и они који су к нама дошли с намером да у држави остану за свагда и да се ту настане“.

(Очевидно, овде се мисли на учене и школоване људе, аустријске поданике, који су били у служби устаника у Србији).

Службе су унутрашње и спољашње. Унутрашње су: свештеничке или разне друге политичке; спољне пак службе „извршавају високи попечитељи, министри и дипломатски изасланици“.

Владалац има највећу власт у давању звања: „он има право дати службу онима који то неће а не дати отпуст онима који то траже“.

4. Право које се односи на веру

Под речју „богослужење, вера, закон, подразумева се на неки одређени начин поштовати Бога и њему служити. Служба или поштовање Бога треба да се састоји у томе да свако наше дело буде саобразно Божјем савршенству и Његовој светој вољи“.

Доста опширно говори се затим о заштити коју владалац, вожд, треба да

указује цркви, јер где је побожност ту је и послушност. Оне који се одају позиву да буду учитељи вере треба наградити, јер иначе нико са успехом не може вршити ту службу. Итд.

В. Дужности владоца

„Пошто смо напред рекли да дужност није ништа друго него употреба права, то владалац има многа права али и многе дужности... Дужности, дакле, владоца и његових саветника састоје се у вршењу владаочевих права“.

„Прва му је дужност да добро познаје стање, снагу, циљ државе, а затим мора имати и непроменљиву вољу да ради све оно што се односи на благостање државе“. Средства за вршење те дужности јесу: „1) знање општенародног права, 2) знање посебног права своје државе, 3) знање права приватних појединаца, 4) тачно знање историје како свога тако и суседних народа. Из познавања историје домаће и суседних држава може знати како су други народи дошли до различитих савршенстава или какве су биле сметње, те су због тога неки остали и несавршени; из тога се учи која средства има употребити да његови поданици дођу до савршенства“.

Али одмах затим долази одељак под насловом „Противности“. Ту се каже: „Ништа се од тога не види владоцу потребније него да има око себе учене људе, који ће му давати добре савете; јер кад би он све сам знао, не би примао савете од других, него би сам по својој памети, чак може бити и рђаво, управљао државом. Штавише, искуство нас учи, да многи владалац, макар и неискусан био у напред реченим наукама, уз добре савете других учених људи, срећније управља државом, него ли ако је сам учен, а поступа само по својој памети“.

Затим долази ближе објашњење, у коме се каже да је то све истина, „но отуда не следује да он мора остати незналица: јер ако то буде, онда он неће знати да изабере разумне и добре са-

ветнике и секретаре, без којих доиста не може отпраљати послове“...

Затим се доказује како је ипак боље ако је поглавар учен, јер као такав он може некад и сам погодити прави пут, а као неучен, ако не прими савете, онда је зло...

Све се дужности владаочеве деле на троје, према правима које има: „1) пристојна и законска употреба законодавне власти, 2) законска употреба надзорне власти и 3) законска употреба извршне власти“. Све се те дужности владоца даље ближе објашњавају и подробније раздељују.

Интересантно је поменути и ово: „Што се тиче права држања и употребе војске владалац је дужан: а) да свагда има у приправности војнике, искусне војводе и довољно шпијуна, б) да свагда има и друге војне потребе, као: градове, шанчеве, топове, пушке, цебану, одело за војнике, храну, војну благајну и остало, јер без ових он употребљава ово своје право или потпуно или непотпуно; не треба чекати да дођу виле к очима, јер кад дођу дотле, онда је доцкан спремати се, и пре ће очи искочити но виле пући“. Нарочито се напомиње да владалац не објављује рат без важних узрока...

„Владалац мора у избору саветника бити врло обазрив; а пошто се саветник не рађа него постаје и бива, то се владалац не мора обзирати на благородство или на богатство његове породице, него једино на његове способности. Зато ваља да буде отворен пут на виши степен сваком часном и способном грађанину; кад грађани ово виде, заиста ће се старати да стекну способности. Ову способност, као и добро владање, дају једино науке, зато је владалац дужан, ако жели имати способне и врсне чиновнике, да оснива у држави „учевне заводе“, као што су мале и велике школе, академије и свеучилишта; јер у овим школама младићи, будуће државне слуге, могу поцрпсти потребну науку као и навићи се на потребне врлине. Сведочанство само о слушаној до краја науци нека не буде владоцу повод да даје високо звање ономе који изађе из све-

училишта, но да оваквог у мањим пословима, који му се дају на упражњавање, искуси и позна, каква је његова способност, верност, владање или морално стање, па после према томе и да му даје звање — службу. Штавише, дужан је испитивати наклоности и оних којима даје службу, јер из искуства знамо да су неки младићи наклоњени и управо рођени за службу у војсци, други за политичке послове, трећи за свештеничке итд. Нарочито не треба да се обзире на препоруке, јер се често препоручују и недостојни, а дати част и достојанство недостојном човеку доиста је средство не да се држава уздигне, него да се коначно разруши, јер код оваквих врлина спава, угледање је престало, а дужност пренебрегнута; а шта из овога произилази свако лако може знати“.

Најзад долази напомена како владалац треба да надгледа рад својих органа, јер њихова кривица пада помало и на њега. Добре службенике ваља да награђује и уопште да се стара за замену у чиновништву.

II. ОДСЕК — О ДУЖНОСТИМА ПОДАНИКА (ГРАЂАНА)

а) Опште дужности

Оне су двојачке: једне истичу из самог појма о држави, а друге су оне које се односе на нарочите службе. Прве се завршавају изразом: „Живи, колико стоји до тебе, сходно правима владоца“. Ако овоме додамо још и ово: „Не тражи оно звање — службу, за које ниси способан; а свако пак звање теби поверено отправаљај тачно и уредно“, онда смо све дужности укратко изразили. Овоме треба објашњења и оно долази одмах у једном разумљивом облику.

Важније је питање: „Да ли странци, слуге и синови у очевом дому или под очевом влашћу имају неке дужности?“ На то се одговара потврдно. За туђине, странце, осим тога, вели се и ово: „Дужности странаца, право говорећи, јесу

одречне, тј. изоставити сваки рад којим би могли нарушити територијално право“. Али они имају и позитивну дужност: „да се покоравају законима у случају престапа, да плаћају данак итд“.

Прва је грађанска дужност рад, примати звања и службе, ако то владалац нађе за потребно, и ратовати. Исто тако: „волети отаџбину и њој пре свију других друштава, ма каква она била, давати првенство, старати се да се подигне на виши степен савршенства, то је најсветија дужност грађанина. Под отаџбином не подразумева се само место рођења, јер се може родити и изван отаџбине. Тако, ако се Србин роди на крају Јужне Америке, опет он остаје син српске отаџбине, а његова домовина је Србија“.

На питање: „Је ли дозвољено иселити се?“ — одговара се: „У основи то није допуштено осим у изузетним случајевима, и то само кад држава одобри; кад држава није у стању да исхрањује људе; а странци се могу иселити увек. Но сваки плаћа понешто државној каси при изласку, јер је у тој држави стекао“. У вези с тим је и ова одредба: „Поданици не могу оставити наслеђе странцима, нити чиновници смеју напустити своје положаје, јер је то нека врста исељења“. Поданици су дужни још да не траже звања — службе ласкањем и новцем, а кад их добију треба да буду у њима тачни и савесни.

б) Појединачне дужности

„Звања — службе у држави су многострука и многобројна, и није наша намера, нити је то нужно, описивати их сва као и дужности грађана, колико се тиче тих дужности, јер се понајвише то подразумева из самог звања, шта чиновник треба да ради. Ми ћемо овде говорити само о дужностима важнијих чиновника“.

1. Дужности свештеника

Оне су поменуте укратко: „Под речју свештеници овде се не подразумевају

само они просто а зло названи попови, но сви они који се имају старати о богослужењу, дакле: митрополити, владике, архимандрити и остали“. За све се поред осталог каже: „добро им се треба узети у памет при владању њиховом према свету“. Подробније дужности њихове прописане су у црквеним правилима и пасторалној богословији“.

2. Дужности учитеља

Ове су дужности изложене доста карактеристично, зато их доносимо у целини.

„Многостручна звања у држави траже многостручне чиновнике, који своју способност за отправаљање повереног им звања не добијају својим рођењем него само напорним учењем. Од велике важности су по државу чиновници, зато и наставници ових а за тим и других важнијих дужности морају бити „важни“. Прва и поглавита дужност њихова јесте да ону науку коју предају својим ученицима сами тачно разумевају и познају. Владалац се има највише старати о овоме: а) да неучени људи не предају науке и не васпитавају будуће грађане; б) колико су учени толико а и више да буду добросрдични и добродетелни“ (добротворећи), јер они могу своје срце улити у срца поверене им омладине, па какви су они, такве ће будуће грађане скоро увек имати владалац; зато је дужност овога да познаје како знања тако и врлине оних људи, којима поверава своје будуће грађане; в) да буду непорочног живота, јер они служе за пример; г) да буду не само прилежни у испуњавању својих дужности него и да основе оних наука које предају пажљиво испитују и да се чувају давања како некорисних тако и штетних наука, па да предају само оне науке, које су корисне у обичном животу, које су основане на истинитим доказима, и које воде само чистој истини а не којекаква празнословља и софизме; д) да се старају како да обогате и да украсе дух омладине наукама, тако још више да од њих начине добре, корисне грађане и часне људе; љ) да се старају укоренити у

млада срца љубав према отаџбини и верност владаоцу, особито учврстити ова у свакој врлини и привикнути их на тачно испуњавање своје свете дужности“.

3. Дужности саветника

Ови су дужни: „добро познавати државу, да би давали добре савете, даље да имају за циљ свога рада не напредак само своје породице већ државе, а владаоцу и народу говорити увек без ласкања. Кад владаоцу дају савете, да добро мотре кад, где и пред ким саветују, тј. да чекају време, кад је владаоц расположен да слуша њихове савете, иначе њихови савети неће имати дејства“. Најзад, да владаоцу саветују благо поступање а народу љубав и особито поштовање према владаоцу.

4. Дужности „војначелника“ (официра)

„Њихове су дужности: а) да сваки испита себе, своју душевну снагу, оштрину и бистрину ума; б) да војну науку држе у поретку; в) да своје војнике тако уче и упражњавају, да се ови навикну на војне и ратне тешкоће; г) да штеде животе војника; д) да се старају за војничке намирнице итд . . .“

5. Дужности војника

Овде се нарочито истиче чување њихове телесне снаге и послушност. Подробније се прописују ове дужности у Војном правилу.

6. Дужности судија

„Њихове су дужности: а) да људе који се по суду гоне довољно исцрпно и стрпљиво саслушавају, јер без тога не могу донети праву пресуду, што иначе морају радити; б) да не буду побуђени пристрасношћу никад и ни у ком случају, но једино да поступају из љубави према правди; в) да се не дозволе поткупити; г) да не протежу расправу, јер

грађанима теже пада продужавање расправе но сама тужба, из које се расправа изродила; д) да предложено дело с довољно доказа упореде с правим законом и да потом изјаве, да ће њихова пресуда бити и извршена, јер се без тога не може свакоме дати оно што му припада, а што судије морају учинити“.

7. Дужности благајника

Њихове дужности су да воде рачун о приходима. „У убирању прихода да употребљавају благо поступање, тојест да добро мотре на то да народ не би огорчили тим прикупљањем“.

8. Дужности посланика на страни

„Њихове су дужности: а) да добро познају народ коме су послати; б) да не отступају од датих им упутстава и да чувају тајне; в) да јављају гласове које чују у туђини, ако су важни, иначе да их не узимају у обзир; г) да буду добри, учени, мудри, јер ће се у туђем свету по њима судити и о целом њиховом народу“.

Тиме се завршава теорија о државном праву.

После тога долази додатак под насловом:

ОБЈАШЊЕЊЕ О РАЗНИМ НАЧИНИМА УПРАВЕ

То су:

I. Прост начин управе

Њих има три врсте:

„а) „Народодержавије“ (Демократија) — Кад сва права владалачка има народ, онда се такав начин управе зове „Народодержавије“. Ту је: 1) сваки грађанин појединачно поданик а ниједан није заповедник; 2) то „народодержавије“ најмање отступа од стања „безначелства“ (тј. безпоглаварства) или природне слободе; 3) „права величествена“ су у сабору; 4) народно је да одреди време, место и начин сабирања; 5) нека се лица одређују за извршење, али су

опет зависна од народа; 6) одлучује се већином гласова“.

„б) „Управа бољара“ (Аристократија) — Сва владаочева права предата су само једном броју угледних грађана. Студа следује: 1) бољари сви скупа чине „Величество“ (тојест владаоца) 2) и овде одлучује сабор; 3) бољари одређују место и време сабора; 4) треба одредити број бољара и начин попуњавања умрлих; 5) једноме се мора дати преимућство за сазивање сабора, али они сви остају међу собом једнаки; и 6) тражи се особито родољубље, или ће се држава распасти на поједине бољаре (великаше)“.

„в) „Јединоначалије“ (Монархија) — „Самодржавије“, или по грчком монархија, је такав начин управе, где су сва права предата једном једином лицу. Отуда следује: 1) сва права владаоца има самодржац; 2) овде су сви остали поданици, па дакле и владаочева породица; 3) треба разликовати самодржца од деспота; овај други све ради по својој вољи а онај први по својој вољи али и по државној потреби“.

„Који је од ових начина управе најбољи?“ — пита се даље, па се одговара: „У разним државама је различит, те је и одговор тежак, јер сваки начин има своје згоде и незгоде“. Сви се ти случајеви испитују, те се долази до овога закључка: „Најбоља је управа она која у себи садржи добра више од свих других, а то је монархија, јер једном монарху, макар он био и рђав, свакад је боље и лакше угодити њему једноме него ли многим рђавима. При том знамо из историје да монарх управља народом уз добре и разумне савете одабраних људи. Дакле, монархија која има на својој страни разумни Совјет најбољи је начин управљања“.

II. Мешовити начин управљања

„Пошто сваки прост начин управљања посебице има мане, то мешовити начин управе има све те мане али не и све врлине. Мешовити начин дели „Величество“ на самодршце, народ и

великаше. Ту је, дакле, подела власти. Овај начин управе се не препоручује“.

Овим се завршавају лекције из државног права.

II. ДЕО — ПРАВО НАРОДА

Лекције из овог предмета нису сачуване, а програм је наведен напред у прегледу садржине.

*

III. ДЕО — КРИВИЧНИ ПОСТУПАК

У III разреду Југовићеве Велике школе предавало се поред других предмета и кривично право („Начин суђења криминалног“), као посебна врста правних студија после међународног права. У тим лекцијама за ђаке вели се на једном месту: „Судска власт је право да о распрама грађана суди и да их прекида. Ово право припада извршној власти, јер без судске власти не би се ставило у дејство оно што служи на општу корист, будући да се не би сваком давало своје. Рад судске власти назива се суд. Од судова једни се називају грађански а други кривични“. Онда се каже да ће се о овом предмету говорити опширније по свршетку II дела ове науке. Међутим, о тим лекцијама не налази се више ништа у поменутом рукопису. Вредно је навести још и ова два става. Тако, на једном месту Државног права стоји: „Што се тиче судске власти, дужност владоца је да уреди: а) да парничари буду тачно саслушани, јер суд мора дати право свакоме; б) да се свакоме даде оно што му припада и да се брзо пресуђује, јер, ако се парница продужује, то ће се више изгубити и потрошити, него што се човек нада примити“.

Затим се говори о дужностима судије, које смо напред навели.

Са овим се завршавају лекције из ових правних предмета.

*

Мишљење и тумачење Андре Гавриловића, преписивача и издавача ових

лекција, о овом уџбенику гласи: „Готово се саме собом намећу слике и прилике онога доба које из ових лекција говоре. „Началствујушчи“ је ондашњи Вожд, који нема још титуле какву имају владари — монарси... Миленко Стојковић и Петар Добрњац већ по теорији ових лекција не могу проћи без неке врсте изгнанства. Они на злу гласу попови (тамо где се говори о дужности свештеника) само су израз погледа, који се могао имати на свештенички ред код Срба под Турцима (који су постављани од стране Фанара — грчке патријаршије у Цариграду). Такође се види и одлука професора који дођоше из Угарске с намером да „за свагда“ остану међу браћом у Шумадији. Није наше, а није ни потребно говорити о начелима изложених лекција упоредо са данашњим гледиштем и начелима који владају у Државном праву. Место свега тога довољно је изјавити како се из свакога редића види да су то поуке које се спремају за будуће службенике у народу, у чијој средини још непрестано одјекују убојни усклици“.³

Па ипак, биће од интереса истаћи бар неке главне карактеристике овог уџбеника, односно правног васпитања, у обновљеној Србији Карађорђева доба, остављајући правницима да они ближе анализирају стварање прве правне свести кроз ову прву школу, у којој се предавало право, макар и у најскромнијем обиму и облику. Битно у овој, првој по времену, правној теорији о држави јесте то што се ученицима дају основни теоријски појмови о облицима владавине, задржавајући се понајвише на монархији, разуме се, онаквој каква је у то време била у већини држава Европе. Да би нам то било разумљивије, ми ћемо се најпре задржати на приказу како се развијала монархијска власт у Карађорђевој Србији од самог почетка до свршетка устанка. Има неколико тренутака у том развоју који су од важности.

Иако је на збору шумадијских устаника у Орашцу 2. (15) фебруара 1804. године био изабран за војног старешину, Карађорђе се у току те прве године устанка не појављује и као највиша

централна власт у земљи. Са њим се једначе у Шумадији Јанко Катић, у западној Србији Јаков Ненадовић, а у источној Србији Миленко Стојковић и Петар Добрњац. На овом збору ови нису ни учествовали, али су се и тамо једновремено јавили слични покушаји, у којима су се они наметнули као вође, или својим угледом или традицијом својих кућа.

Исто се то понавља и у 1805. години све до скупштине у Борку, 1. септембра, када се јавља Правителствујушчи совјет као помоћна власт, чије су функције биле разноврсне: судска, војно-организациона, управна, дипломатска, затим на пољу привредне делатности, па на управљању државним финансијама, културне делатности и црквени послови.

Карактеристична је и она порука руског министра иностраних дела, графа Чарториског, српској депутацији у Петрограду, у зиму 1804—1805. године, у којој је рекао, да „Русија, нити икаква држава, неће кореспондирати са једним човеком но с народом и са Синодом“, па им препоручује да поставе „Совјет састављен од људи из свију нахија, који ће народом и земљом управљати и заповедати свијем старешинама“.⁴

Тако је постао Управни савет као саставни део највише власти уз Карађорђа као војничког шефа.

Са развијањем устанка Карађорђе се све више истицао као војни шеф, врховни командант, али је постепено преузимао поред војне и политичку власт. Међутим, и утицај Миленка Стојковића и Петра Добрњца јачао је све више, нарочито после њиховог војничког успеха на Иванковцу.

Године 1806. велики војнички успеси на Мишару, Делиграду и после освојења Београда издижу Карађорђа изнад свих других војвода, и он од војничког команданта постаје нека врста владоца.

Овом развоју монархичке власти јавиле су се одмах и друге крупне сметње, једне спољашње а друге унутрашње, као: покушај руских представника у току 1807. и 1808. године да Карађорђа некако ограниче и себи потчине, и да

га начине руским извршним органом, због чега се јавио код њега природан отпор, а онда суревњивост великих војвода.

Зазирући због тога од Русије и не добијајући довољно стварне помоћи од ње, Карађорђе је у 1808. години покушао да се приближи Аустрији, да би она помогла и прихватила Србе, а то је изазвало отпор великих обласних војвода. Осећајући да му ови могу сметати, Карађорђе је у јесен и у зиму 1808. године донео свој устав, у коме је било свега два члана. У првоме се вели: „Совјет народни, сви команданти, војводе, кнезови и сав народ признајемо господара Кара-Георгија Петровића и његово законо потомство за првог и врховног сербског предводитеља, којему се сви објешчавамо вјерни и његовој заповјести покорни бити; а он, Господар Георгије Петровић, објешчава се за сав народ отеческу бригу носити и Совјет Народни за врховни земље Суд препознавати“. У другом члану се каже: „Све заповјести издаваће Господар Ђорђе Петровић преко Совјета Народна и у договору са Совјетом Народњим“.⁵

Ово уређење има карактер апсолутне, концентрисане монархије.

Руски планови у зиму и у пролеће 1808—1809. године нису били повољни ни по Карађорђа лично ни по Србију као државу. Срби су од Руса очекивали много више. Несрећан рат у лето 1809. године учини да се ствари још више замрсе. Миленко постане чисто руски човек, а Добрњац с Родофиникином побегне из Србије. Најпре је Карађорђева лична одважност спасла Србију, а после ње руско војевање у Бугарској је помогло да Турци напусте Србију.

Али због невештине Карађорђевић пријатеља, Милоја Петровића и Младена Миловановића, у овом ратовању устану на самом почетку 1810. године Јаков и Миленко против Карађорђевића и Младенова свемоћна утицаја. У току пролећа Карађорђе је поново покушао да се приближи Аустрији и да је придобије за Србе, а то још више приближи војводе Миленка, Петра, Јакова и Милана Обреновића Русима и истакне их

против Карађорђа. Они су смишљали да га помоћу Руса ограниче, нарочито пошто је Карађорђе насео код Аустрије, а Руси помогли да се те године Турци победе и Србија обезбеди.

Сад су се јасно оцртале две моћне странке: монархистичко-централистичка (Карађорђе, Младен, Југовић и група школованих људи, професора Велике школе) и регионална, нахијска, децентралистичка (Миленко, Петар, Јаков, Милан).

У то је дошла скупштина 1811. год., на којој је тријумфовала Карађорђева група. Карађорђе се уздигао и постао прави монарх, који оснива и наследну монархију. Његови противници доживели су пораз. Врло су карактеристичне „престона беседа“ и „адреса“ Карађорђева и скупштинска на тој Великој војводској скупштини.

Међутим, неповољан спољашњи међународни положај 1812. (закључење Букурешког уговора о миру и руско политичко и војничко напуштање Србије) учинило је да се ово ново уставно стање није могло учврстити. Последица тога био је рат и катастрофа у лето и јесен 1813. За Карађорђа лично и за Србију као државу било је судбоносно и неповољно држање страних дворова: и турски и аустријски и француски, били су у тај мах против Срба.

Мора се, ипак, истаћи да су сви напред поменути дворови у својим односима и преписци са Србима признавали Карађорђа као шефа државе. Исто тако његов велики лични престиж у народу учинио је да га народ признаје за Војводу. Не треба, најзад, занемарити и централистички утицај Шумадије на осталу Србију, а ни традиције које су у народу живеле о старој држави и њеним владоцима: краљевима, царевима, деспотима и кнезовима.

Али не треба губити из вида ни супротне тежње. Урођене партикуларистичке тежње у нашем народу нису биле погодне за јачање јаке власти у једној личности, у владоцу. Исувише је дубоко била урезана у души појединих јаких људи она племенска црта самосталности, која је сметала да се развије централизована монархија.

По тумачењу ранијих историчара (Слободана Јовановића и Федора Никића) централистичка управа у првом и другом устанку била је условљена анархистичким склоностима и културном заосталашћу српског народа. Међутим, по тумачењу др Драгослава Јанковића, „централизам је био последица заостајања у економском и друштвеном развитку Србије у време устанака и после њих, непостојање градске буржоазије, малобројности и слабости сеоске буржоазије, огромног преовлађивања ситнобуржоаских елемената и на селу и у граду, положаја монархије, која је као сасвим нова и још неучвршћена установа, предузимала све мере јачања централистичког, бирократског апарата, силом потискујући и рушећи ранију самоуправну организацију“.⁶

Но сем ових чињеница ваља истаћи и онај не мали утицај, што су га вршили учени људи у Србији на развој мисли, осећања и расположења како код руководилаца спољашње и унутрашње политике тако и код народа. Читава група школованих људи, који су били дошли у Србију са стране, понајвише из царевине Аустрије, васпитавана и образована у духу монархистичком, какво је тада било у Аустрији, била је упуслена у Србији. Они су били чиновници у разним службама државе: у Управном савету, у судовима, код појединих великих војвода као писари и нарочито у Великој школи као професори, и као такви нарочито су препоручивали монархијски облик владавине. Напоменимо, уз то, да ни републикански облици нису тада били у моди нити ближе познати. Штавише, и Француска Република, која је никла из револуције, сматрала се у Европи као непожељан облик владавине. Такви школовани људи били су: Божидар Грујовић, Доситеј Обрадовић, Иван Југовић, Михајло Грујовић, Миљко Радоњић, Лазар Војновић и други. Најизразитији представник те групе интелектуалаца био је Југовић, и као теоретичар и као практичар-политичар. За доказ тога навешћемо један одломак из Југовићеве беседе у Совјету (а можда у Скупштини — Сабору?), из које се то лепо

види. „Овај говор по својој суштини представља идеолошку подлогу изградње нове власти у Србији, јасно израженим централистичким и монархо-апсолутистичким тенденцијама“.⁷ Ево два-три одломка из ње:

У чему је срећа неког народа, пита се беседник, па одговара: прво, у унутрашњем поретку грађана, а друго у сигурности од спољашњег непријатељског насиља. Затим вели: „Ред је душа сваком делу“. А какав је ред у народу? — Одговор: „Један ваља да заповеда а други да слушају... Онај који заповеда јест врховна власт а сви други слушати морају... Кад се овај ред у народу поквари, онда се држава клони своје паду...“ Беседников закључак гласи: „Нема на свету државе где нема врховне власти, где нема суда... Сва власт иде преко врховног старешине, био он цар, краљ или кнез“.⁸ И тако даље. Људи с таквим схватањима предавали су својим ученицима прве правне појмове о држави пре 150 година.

Идеолошки утицаји увек су играли важну улогу у политичком и културном животу народа. Ваља истаћи да је овај исти Иван Југовић, први иницијатор и организатор београдске Велике школе и њене наставе, организовао и прву наставу правних наука према узору из Угарске. Он је познавао угарске школе и њих је узео за пример, јер је Угарска у то време већ имала систематски организовано школство у духу просвећеног апсолутизма још од времена царице Марије Терезије и њеног сина Јосифа. Идеја државности била је владајућа у том схватању.

Цео овај школски систем и сва питања школског живота у Аустрији и Угарској били су уређени једним законом који се звао „Ratio Educationis...“ („Систем васпитања и научних студија у Краљевству Угарске и у придруженим провинцијама“), који је био објављен у Бечу 1777. год. То је био у ствари школски устав.

„У том школском систему јавља се поред гимназије и универзитета и један тип школе, такозвана Краљевска Академија. Према општем пропису напред поменутог закона, под именом Краљев-

ска Академија подразумевала се она ерста школе, у којој се младићима, који долазе из гимназије а који теже вишем знању, у појединим окрузима Угарске као и Хрватске, Славоније и Далмације, пружи истинска могућност да слободне науке и дисциплине изуче потпуније и обимније, и пошто се тим знањима снабдеју, да би се оспособили било за службу Краљу и Отаџбини, било за стицање виших знања на Универзитету. Основни циљ ових школа је у томе да стварају корисне грађане... Та школа (Академија) била је и средња и завршна. С једне стране служила је као прелазна школа за Универзитет, после свршених шест разреда гимназије; с друге стране била је завршна школа за све који су хтели ући у административну службу државе. Према томе школа је била и организована. Састојала се из двогодишњег курса филозофије и двогодишњег курса права. Прво се свршавала филозофија па право.“⁹

Вук Караџић пише за Југовића да је свршио „мађарско право“. Међутим, он није свршио право на универзитету, то јест правни факултет, него само Краљевску Академију у Пешти. У тим академијама предавало се поред филозофије још и право, историја и географија Угарске. О програму правног одсека говори „Ratio educationis“ уопштено. Правни курс имао се свести на науке „које служе за потпуно познавање државе, за чију корист и послушност треба васпитавати омладину“. А за постигнуће тога тражи се да слушаоци уче ове предмете: географију Угарске, историју Угарске, јавно право, статуте о вери, послове који се тичу мира и рата упоредо с правима код других држава и провинција, затим муниципално право и најзад политичко, економско, аграрно, трговачко и занатско стање и устројство као и обичајно право Угарске.

На универзитету, на Правном факултету, право се предавало у целокупном обиму, према оновременом стању правне науке.

„Из горњих навода јасно је да се само ‚Мађарско право‘ предавало на краљевским академијама. Према томе онај који је свршио ‚филозофију и Ма-

ђарско право“ уствари је свршио неку краљевску академију у Угарској а не филозофски и правни факултет на Универзитету“.¹⁰

„Логично је да ће Југовић узети за узор ову школу. Она је одговарала најпречим потребама новоослобођене Србије, јер јој је био задатак, а тако је била и устројена, да образује краљу и држави способне администраторе (службенике). С друге стране и њему је она најбоље лежала (к срцу), јер ју је и сам свршио“.¹¹

Тако је, дакле, у развоју правне наставе у Карађорђевој Србији био знатан утицај из суседне Угарске преко оснивача Велике школе, Ивана Југовића, а после њега преко Лазара Војновића, другог професора овог предмета.¹²

За формирање школованих Срба у Србији Југовићева Велика школа је би-

ла камен темељац. Помислимо само како су дотле јадно и оскудно стицали своја знања Доситеј, Његош и Вук! Историја ове школе је битно у историји српске духовне културе. Средина у којој је она постала била је јако примитивна. Ова школа је била сасвим нова установа, чији је оснивач имао основну мисао да је прилагоди ондашњем друштвеном развоју. У том правцу и настава ових правних предмета, ма како била скромна, доприносила је томе циљу. На жалост, њен живот био је исувише кратак, јер је трајао свега пет година, од 1808. до 1813. године, па је с пропашћу устанка и тек створене државе и она пропала. За развој правне наставе она представља ембрион који се зачео у Београду, да се потом развије на Лицеју, Великој школи и Универзитету.

НАПОМЕНЕ

¹ А. Гавриловић, *Београдска велика школа*, Београд, 1202, 49—51.

² Исто, 51—72.

³ Исто, 67.

⁴ Вук. Грађа. *Скупљени историјски и етнографски списи*, Београд, 1898, 61. — Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари III*, 215.

⁵ Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђева времена*, Београд, 1907, 48.

⁶ Др Драгослав Јанковић, *О програму и борбама за локалне самоуправе у Србији XIX века*, *Гласник САН*, V. св. 1, 208.

⁷ Р. Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд 1954, 325.

⁸ Р. Перовић, *нав. дело*, 200—206.

⁹ Првош Сланкаменац, *Оснивање и карактер Београдског лицеја, Савремена школа*, Београд, 1952, 3—4, 9—23.

¹⁰ Сланкаменац, *нав. дело*, 14.

¹¹ Исто, 14.

¹² О овим личностима писац има израђене посебне биографије.

LE PREMIER MANUEL ET LE PREMIER PROGRAMME DU DROIT PUBLIC, DU
DROIT INTERNATIONAL ET DE LA PROCEDURE CRIMINELLE A LA HAUTE
ECOLE DE L'EPOQUE DE KARADJORDJE

M. RISTIĆ

Cet article traite du premier enseignement des sciences de droit, donné aux élèves adultes, mais à peine lettrés, de la Haute Ecole il y a 150 ans à Belgrade, en se basant sur un manuscrit — manuel de ces matières, conservé à la Bibliothèque Nationale jusqu'en 1941, époque où il a brûlé dans l'incendie de la Bibliothèque. Heureusement ce manuscrit, écrit en langue serbo-slave, a été publié en 1902 en résumé par le professeur Andra Gavrilović dans son livre *La Haute Ecole de Belgrade*. Mais cette langue archaïque devenue difficilement intelligible à de larges couches des lecteurs, l'auteur l'a traduit en langue moderne rendant ainsi les textes plus compréhensibles.

La première partie de l'article donne un tableau des questions traitées dans le cadre de ces matières, et ensuite des fragments du programme. Ces leçons, donnant des notions juridiques fondamentales aux élèves que cette école préparait à la carrière de fonctionnaires du jeune état serbe encore en cours de création, montre que le but de l'enseignement était de leur inculquer la notion de l'Etat et l'idée que la monarchie est la meilleure forme de gouvernement dans

les conditions de l'époque.

Dans la seconde partie de l'article l'auteur trace le développement du pouvoir monarchique central en Serbie à l'époque de Karadjordje comme contre-poids des tendances des ducs locaux, freinant le développement de la monarchie héréditaire, désirée par Karadjordje dans l'intérêt de l'état et de sa propre famille.

Du point de vue idéologique cette politique a été surtout soutenue et préconisée par les intellectuels de l'époque, Serbes de l'Autriche, qui étaient eux-mêmes élevés dans ce sens. Parmi eux il faut mentionner surtout Ivan Jugović et Lazar Voïnović enseignant ces matières juridiques selon le modèle des académies royales de la Hongrie, où ils avaient fait leurs études.

La vie de cette école fut très courte, car la chute de l'état entraîna, bien entendu, la fermeture de l'école. Mais cette école représente le germe de l'enseignement du droit, germe poussé à Belgrade, qui a ensuite, après la nouvelle libération du pays, donné le Lycée, puis la Haute Ecole et enfin l'Université de Belgrade et de la Serbie.

